

HAL
open science

Tranzicioni i munguar: Deskriptivizmi empiriko-historicist kundrejt qasjes kritiko-analitike në shkencat sociale shqiptare

Enika Abazi

► **To cite this version:**

Enika Abazi. Tranzicioni i munguar: Deskriptivizmi empiriko-historicist kundrejt qasjes kritiko-analitike në shkencat sociale shqiptare. Polis, 2010, 9, pp.63-76. halshs-01142307

HAL Id: halshs-01142307

<https://shs.hal.science/halshs-01142307>

Submitted on 14 Apr 2015

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire **HAL**, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

*Tranzicioni i munguar: Deskriptivizmi empiriko-historicist kundrejt qasjes kritiko-analitike në shkencat sociale shqiptare***

Enika Abazi*

Abstrakt

Punimi fokusohet kryesisht në influencën, gjatë periudhës së diktaturës komuniste, të qasjeve materialiste dhe empiriciste të përdorura si metode për të legjitimuar Socializmin në Shqipëri. Trashëgimi i kësaj metode studimi edhe në vitet e tranzicionit shënon një oportunitet të munguar të adoptimit të mendimit kritik në shkencat sociale. Adoptimi i një qasjeje të tillë që do t'u kishte shërbyer shkencave sociale si një mënyrë për transformimin e tyre dhe të realitetit shoqëror shqiptar drejt niveleve bashkëkohore.

* Enika Abazi është pedagoge e Marrëdhënieve Ndërkombëtare në Universitetin European të Tiranës. Ka fituar Ph.D-ne në Marrëdhëniet Ndërkombëtare (2005) nga Universiteti i Bilkentit, Ankara, Turqi. Mban titullin Profesor i Asociuar nga Komisioni Kombëtar i Kualifikimit Shkencor (Shqipëri) dhe Këshilli Kombëtar i Universiteteve (France). Interesat e saj shkencore janë Studimet Ballkanike dhe ato Europiane, kryesisht lidhur me çështje të konflikteve, të sigurisë, rendit dhe integritimit në marrëdhëniet ndërkombëtare.

** Ky punim është referuar në Konferencën Kombëtare "Shkencat Sociale dhe Shoqëria Shqiptare në Tranzicion", organizuar nga Instituti i Studimeve Sociale dhe Politikave dhe Fakulteti i Shkencave Sociale në Universitetin European të Tiranës (UET), më 19 nëntor 2010.

Hyrje

Kanë kaluar njëzet vjet nga përmbyjsja e komunizmit në Shqipëri dhe duket se ndryshime të rëndësishme kanë ndodhur në transformimin e pronës (nga shoqërore në private), të kushtetutës (nga komuniste në demokratike), të diktaturës së proletariatit në shtet të së drejtës, të izolimit ndërkombëtar në atë të integritimit me botën e lirë etj. Megjithatë, edhe pas njëzet vjetësh, Shqipëria duket se vazhdon ende transformimin e saj politik, ekonomik dhe shoqëror. Ndërkohë, efektet sociale, politike dhe ato të daljes nga izolimi intelektual të këtyre transformimeve janë sa të gjera dhe të thella, aq sa dhe të pakuptuara dhe të shpjeguara sa duhet.

Shembja e sistemit të socializmit shtetëror dhe heqja dorë prej ideologjisë marksiste-leniniste rezultuan me mohimin e teorisë sociale të regjimit. Transformimet ekonomike, politike dhe ato sociale, të kryera pas rrëzimit të komunizmit në Shqipëri, e detyruan komunitetin akademik dhe intelektual shqiptar t'u gjejë përgjigje sfidave urgjente të imponuara nga ndryshimi i menjëhershëm. Sidoqoftë, mbetet e rëndësishme të reflektohet se sa dhe si është plotësuar vakumi i krijuar sa hap e mbyll sytë në këtë drejtim pas përmbyjsjes së komunizmit. Sa janë në gjendje shkencat sociale shqiptare të shpjegojnë proceset që po ndodhin, të informojnë politikëbërjen dhe t'u paraprijnë zhvillimeve të reja? Si kanë ndryshuar metodat dhe përmbajtja e shkencave sociale dhe deri në çfarë mase studiuesit shqiptarë të këtyre shkencave janë sot në gjendje të komunikojnë dhe të debatojnë përtej kontekstit shqiptar? Kjo ese synon t'u japë përgjigje pyetjeve të tilla duke reflektuar kryesisht mbi çështje metodologjike të shkencave sociale në Shqipëri gjatë këtyre njëzet vjetëve të fundit. Kjo ka një rëndësi jo vetëm akademike, por edhe, madje para së gjithash, rëndësi praktike, pasi të kuptuarit e institucioneve dhe interpretimi i proceseve të transformimit politik, ekonomik dhe shoqëror mbeten një parakusht i domosdoshëm për mirëfunksionimin e tyre, si edhe për konsolidimin e rendit demokratik.

Postkomunizmi, në vetvete, ka një dimension historik dhe studiuesit e shkencave sociale duhet të përdorin të gjitha metodat në dispozicion për ta përfshirë atë në konsideratat e tyre. Duke u ndalur në veçanti në analizën e shkaqeve të asaj çka unë do ta quaja një *tranzicion i munguar* në shkencat sociale shqiptare, ky punim nis me një trajtim të shkurtër të traditës shkencore shqiptare në të kaluarën, pasi metodologjia e mbështetur në një sistem të unifikuar të shkencës dhe të edukimit, si edhe mendësia e krijuar gjatë sistemit komunist, duket se ende vazhdojnë të ndikojnë mbi zhvillimin e shkencave sociale në periudhën postkomuniste, të cilat duket se sillen në një rreth vicioz që riprodhon në përmbajtje të njëjtin realitet, të njëjtat marrëdhënie sociale dhe mentalitete, ndonëse në forma të ndryshme. Pa një reflektim të tillë mbi çështjet metodologjike, studimet postkomuniste në fushën e shkencave sociale kanë mbetur ende, në pjesën më të madhe të tyre, në batakun e studimeve të periudhës komuniste, pasi ndryshimet e pritura nuk mund të ndodhin pa qartësuar defektet e së kaluarës dhe pa adoptuar perspektiva të reja teorike dhe qasje të reja metodologjike për të krijuar një produkt shkencor të ndryshëm. Në veçanti, unë ndalem në influencën e empiricizmit materialist, të deskriptivizmit dhe të dogmatizmit ideologjik në shkencat sociale shqiptare në të kaluarën, si edhe në pasojat e tyre sot.

Studimet e komunizmit dhe tradita e trashëguar shkencore

Mungesa e studimeve të mirëfillta për periudhën komuniste e bën të vështirë studimin e ndikimit të institucioneve dhe të mentaliteteve të së kaluarës në periudhën postkomuniste. Një studim serioz i periudhës komuniste kërkon një përqendrim të vëmendjes sidomos në çështjet metodologjike. Nevoja e një metode shkencore në shkencat sociale diktohet nga një sërë arsyesh. Realiteti social është tepër kompleks dhe nuk mund të interpretohet vetëm nëpërmjet vëzhgimeve të thjeshta pasi, shpesh here, rezultatet e këtyre të fundit janë iluzive (Little 1998). Zgjedhja dhe përdorimi i metodës së duhur është thelbësore për gjenerimin e dijes shkencore dhe përgjithësimin e saj. Për më tepër, studimi i realitetit nëpërmjet një metode shkencore i shërben jo vetëm interpretimit apo parashikimit të dukurive dhe të ngjarjeve, por edhe parashtrimit të mundësive njerëzore për veprim dhe ndërhyrje në realitetin social. Përveç përcaktimit të aftësive tona shpjeguese, metoda e zgjedhur përcakton edhe horizontin tonë etik dhe politik.

Regjimi komunist propagandonte nevojën që gjithçka, dhe për më tepër kërkimi shkencor, të karakterizohej nga kërkesat për objektivitet, për realizëm dhe, paradoksalisht, për çlirim nga paragjykimet dhe për përkushtim ndaj barazisë dhe drejtësisë, me qëllim emancipimin e shoqërisë. Paradoksi qëndron në atë se pasqyrimi me objektivitet i realitetit në një shoqëri socialiste jo domosdoshmërisht çon në promovimin e vlerave dhe në progres shoqëror, pasi kjo varet nga mënyra se si kuptohet dhe pasqyrohet “objektiviteti”, “realizmi” apo “emancipimi” në trajtimin e realitetit shoqëror. Kërkimi në shkencat sociale komuniste huazonte nga marksizmi observimin e një realiteti objektiv, që konsiston në mbledhjen e fakteve empirike dhe në “evidentimin” e përvojës së punës të burrave dhe të grave punëtore dhe kooperativiste në ndërtimin e komunizmit. Një aspekt tjetër i huazuar nga marksizmi ishte dogmatizmi, i cili e vlerëson “vërtetësinë” e studimeve nga këndvështrimi i ideologjisë së elitës në pushtet, duke u mbështetur në një teori dhe në një metodë të vetme, në teorinë marksist-leniniste dhe në metodologjinë e saj. Kjo metodologji garantonte natyrën politike të interpretimeve dhe të shpjegimeve të fenomeneve sociale, të cilat synonin legjitimimin e regjimit komunist që fetishizohej dhe propagandohej si faza më e lartë dhe e fundit e zhvillimit të shoqërisë njerëzore.

Aplikimi i marksizmit solli një sërë pasojash negative, të cilat mund të identifikohen lehtësisht në teorinë dhe në praktikën e shkencave sociale shqiptare, dhe që vlen të përmenden këtu pasi duket se ato vazhdojnë të ndikojnë edhe në studimet sociale të periudhës postkomuniste. Adaptimi i empiricizmit i shërbeu instalimit të dogmatizmit në shkencat sociale. Siç vë në dukje Steve Smith (1996), empiricizmi nuk është gjë tjetër veçse një qasje dogmatike ndaj realitetit, së cilës i mungon pikënisja dhe metoda e duhur për verifikimin e hipotezave dhe përgënjeshttrimin e teorive. Kështu, riprodhimi ose rivlerësimi i së shkuarës u bënë nën optikën e ideologjisë marksiste dhe përmes metodologjisë së realizmit socialist, ku duhej të mbizotëronte lufta e klasave dhe triumfi i heronjve të saj, si pjesë e papërgënjeshtreshme e realitetit social. U inkurajuan studime që krijonin pseudoheronj, si Haxhi Qamili,

të stisur si luftëtarë të vegjëlisë, ose që vlerësonin Kryengritjen e Fshatarësisë së Shqipërisë së Mesme të vitit 1914 si luftë klasash kundër bejlerëve dhe agallarëve.¹ Në të njëjtën mënyrë dhe për të njëjtat qëllime “deklasheshin” studime, të cilat ishin në kundërshti me ideologjinë marksiste dhe me politikën e regjimit në fuqi.

Empiricizmi dhe ideologjia marksiste kontribuan në instrumentalizimin e dijes mbi shoqërinë, shpesh herë nëpërmjet trukimit të realitetit, ose të “folklorizimit të traditave kulturore” (Doja 1998), në funksion të legjitimitimit të sistemit politik, të strukturave mbizotëruese të pushtetit komunist, siç do të thoshte Michel Foucault (1986), dhe në formësimin e një realiteti të gënjeshtërt, i cili glorifikonte “njeriun e ri”, duke e paraqitur atë si arritjen e regjimit komunist, “prosperitetin” dhe “begatinë ekonomike”, “qendresën ngadhënjimtare” mbi të gjithë “armiqtë” e brendshëm dhe të jashtëm të socializmit, të qenurit “fanar ndriçues” për të gjithë botën dhe për gjithçka. Të gjitha këto i shërbenin efektivisht indoktrinimit të njerëzve dhe të vetë studimeve sociale. Një sërë punimesh “shkencore” të së kaluarës iu nënshtruan manipulimit, pasi ato thjesht nuk përmbushnin kriterin ideologjik. Vlen të përmendet retushimi i dokumentit të shpalljes së pavarësisë së Shqipërisë, ose i Kongresit të Lushnjës, ku protagonistët e këtyre ngjarjeve të rëndësishme, të konsideruar si “tradhtarë” të kombit, u zëvendësuan mjeshhtërisht nga individë, të cilët politikisht plotësonin “standartet” dhe, mbi këto “standarde” u shkrua historia për këto ngjarje.

Në shumë raste, në fushën e historisë, të letërsisë, të studimeve mbi kulturën popullore, të arkeologjisë etj., instrumentalizimi u materializua nëpërmjet glorifikimit të partikularizmit apo karakterit specifik historik, social dhe kulturor të popullit shqiptar dhe të heronjve të tij popullorë gjë që, në mënyrë të natyrshme, kulmonte me vendosjen e socializmit dhe legjitimitimin e lidërshit të tij. Nga një vëzhgim i shpejtë i studimeve në shkencat sociale dhe në disiplinat humane në Shqipëri gjatë periudhës së socializmit shtetëror, mund të thuhet se si edhe në vendet e tjera komuniste (Kuper, 1996), studimet e periudhës së komunizmit kanë një prirje të theksuar drejt krijimit të një shkence kombëtare, ku preokupimi kryesor mbetet rivlerësimi i traditës popullore apo i historisë kombëtare të popullit, kryesisht nëpërmjet inventarizimit të vlerave pozitive, të lavdishme, të veçanta, ndërkohë që në to mungon thujtë fare trajtimi teorik ose ai krahasues.

Shkencave sociale “kombëtare” të krijuara gjatë periudhës së komunizmit, të cilat unë do t’i quaja “shkenca shqiptare për shqiptarët”, u mungonte dialogu me studiues të shkencave sociale jashtë vendit dhe, për rrjedhojë, dhe botimet e rezultateve të tyre në revista shkencore jashtë vendit, gjë që solli vetizolim intelektual të studiuesve shqiptarë në këto shkenca dhe kjo ndikoi jo pak në nivelin e cilësisë së punimeve të botuar dhe të problematikave të trajtuara. Një zhvillim i tillë inkurajohej jo vetëm nga adaptimi i një metodologjie kufizuese në studimin e realitetit social, por edhe nga një sërë pengesash të tjera si, mungesa dhe ndalimi në Shqipëri i literaturës bashkëkohore perëndimore dhe, më vonë, edhe e asaj lindore, apo ndalimi i pjesëmarrjes së studiuesve shqiptarë të shkencave sociale në konferenca dhe forume ndërkombëtare (Tarifa 1996).

¹ Për debatin mbi këtë çështje shih Kaloçi (2003).

Ideologjia marksiste, duke u konsideruar empirikisht sa natyrale, aq edhe e pazëvendësueshme, zhvlerësoi çdo qasje tjetër, duke kushtëzuar atë që Clifford Geertz ([1964] 1973) e ka cilësuar si një instalim të “hartës së realiteteve sociale problematike dhe matricën për krijimin e ndërgegjes shoqërore”. Ndërkohë që nocioni i legjitimitetit mbetet problematik, ideologjia merr një rol të rëndësishëm në legjitimin e pushtetit nëpërmjet inkurajimit të mendimit dhe të ligjërimit që natyralizon regjimin politik, duke e bërë atë, në mënyrë të pakundërshtueshme, të përshtatshëm, *bona fide*, dhe të denjë për respekt.

Më shumë se çdo gjë tjetër, botimet divulgative në shërbim të masivizimit të shkencës si edhe të apologjisë së politikës zyrtare ishin me pasoja serioze për nivelin shkencor dhe metodologjik të punimeve akademike (Egro 2007). Pa u ndalur gjatë në gazetatat dhe revistat e kohës, shkrimet e të cilave nuk trajtojnë veçse probleme të antiamerikanizmit apo të “kotësisë” së ideologjisë borgjeze-imperialiste, shembullin më tipik e përbëjnë veprat e liderit komunist, “analizat” e të cilit mbi sistemin e vetë-administrimit jugosllav, mbi politikatat dhe zhvillimet në Bashkimin Sovjetik, në Lindjen e Mesme apo Kinën e largët, jo vetëm që duhet të gjendeshin në bibliotekat e gjithsekujt, por edhe ishin literatura referuese kryesore për studiuesit e mirëfilltë të marrëdhënieve ndërkombëtare, për pedagogët dhe për studentët, madje dhe për punëtorët dhe kooperativistët e thjeshtë, kurdo që këtyre t’u duhej të demaskonin në mbledhjet e kolektivit revizionistët titistë, hrushovianë, kinezë, eurokomunistë dhe tradhtarët e radhës të doktrinës marksiste.

Duhet thënë se në Shqipëri mungon ende tradita për shumë disiplina të shkencave sociale, si edhe shkolla të mendimit shoqëror. Duke iu referuar fatit të sociologjisë gjatë periudhës së socializmit e cila konsiderohej “e panevojshme”, ose “borgjeze dhe e dëmshme” (Tarifa 1996), unë do të shtoja këtu edhe fatin e disiplinave të tjera, si shkencat politike, marrëdhëniet ndërkombëtare, antropologjia sociale, etj. Shkencat sociale gjatë periudhës komuniste ekzistonin (në nivel kërkimor dhe institucional) vetëm për filozofinë marksiste-leniniste dhe për ekonominë politike (kryesisht atë të socializmit), gjë që kushtëzoi edhe programet e studimit në universitetin shqiptar dhe në ato pak qendra dhe institute kërkimore. Mungesa e studimeve mbi realitetin shoqëror në nivele të ndryshme (individit, grupit, shoqërisë) krijonte përshtypjen e një realiteti pa kontradikta dhe pa probleme, duke i shndërruar në spekulative shumë studime të aspekteve sociale dhe ekonomike të shoqërisë shqiptare. Të tilla ishin raportet e kongreseve të Partisë së Punës, të cilat analizonin të gjitha aspektet e jetës në Shqipëri, e cila përgjithësisht paraqitej si e mbushur me suksese dhe me realizime spektakolare, si sigurimi i bukës në vend, plotësimi i nevojave të vendit me energji elektrike dhe me çelik etj., dhe vetë shoqëria shqiptare si një shoqëri e emancipuar që nuk e njihte kthimin mbrapa.

Vlen të përmendet se, marksizmi shkencor, si teori, në ndryshim nga marksizmi utopist, nga ideologjia marksiste dhe praktika e asociuar me të, ka dhënë një kontribut të rëndësishëm në mënyrën sesi duhen analizuar dhe shpjeguar proceset shoqërore në një këndvështrim historik dhe mbi rolin që luajnë forca të ndryshme sociale në zhvillimin historik. Metodologjia e marksizmit shkencor në shpjegimin e një procesi,

të një fenomeni ose të një ngjarjeje shoqërore kërkon zbulimin e shkakësisë së tyre duke evituar asocimin “realist” dhe empiricist të variablave të observuara. Kjo perspektivë lejon ngritjen e hipotezave të verifikueshme. Në nivel ndërkombëtar, teoria e marksizmit shkencor ka pasur një ndikim të padiskutueshëm në shkencat sociale (ashtu si edhe idetë që formuloi Max Weber). Shkolla e Frankfurtit për shembull, e cila lindi në periudhën midis dy luftërave botërore si një përpjekje për adoptimin e qasjeve kritike në shkencat sociale, me përfaqësuesit e saj më të shquar Max Horkheimer dhe Theodor Adorno, për të arritur, në periudhën e fundit të saj, tek filozofi Jürgen Habermas (1984), i cili solli një kuptim joinstrumentalist të arsyes dhe në metodën jopozitiviste në shkencat sociale (Held 1980; Raymond 1981). Gjithashtu, Michel Foucault (1970, 1986) solli në vëmendje se dija është kontingjent i kushteve specifike historike, i marrëdhënieve i dhe strukturave përkatëse të pushtetit, ndërsa Emmanuel Wallerstein (1974, 1980, 1989) “rizbuloi” ndërvarësinë e sistemit ekonomik sot dhe tjetërsimin si kategori dhe fenomene reale sociale, që duhet të korrigjohen me qëllim emancipimin e shoqërisë njerëzore.

Paradoksalisht, pikënisja e qasjeve kritike buron nga qasjet neomarksiste, për të vijuar me tej me qasjet konstruktiviste dhe strukturaliste në shkencat sociale. Këto ndikime të marksizmit shkencor në plan ndërkombëtar kanë pasur një jehonë të papërfillshme në shkencat sociale shqiptare gjatë periudhës komuniste, ndonëse ironikisht ato kanë qenë të mbizotëruara dhe të drejtuara nga metoda e “realizmit socialist” dhe nga ideologjia marksiste. Adaptimi verbërisht i metodës së “realizmit socialist” në artet dhe në shkencat sociale dhe i “materializmit historik” si qasja e vetme teorike dhe metodologjike për studimin e shoqërisë në shkencat sociale shqiptare inkurajoi në to një deskriptivizëm të kotësive empirike, që s’ishte në gjendje të dallonte lidhjen e vërtetë dialektik midis konkretes dhe abstraktes, të përgjithshmes dhe të veçantës që qëndron në themel të organizimit shoqëror. Me këtë “zgjedhje”, nga njëra anë, shkencat sociale komuniste në Shqipëri, i mohuan vetes kuptimin e shkakësisë së vërtetë të strukturave, të proceseve dhe të dukurive sociale, gjithsesi jo gjithnjë të observueshme, të cilat vënë në lëvizje apo kufizojnë veprimet individuale si edhe iniciojnë procese sociale që nuk drejtohen nga ligjësi të caktuara. Nga ana tjetër, studiuesit shqiptarë nuk kanë qenë në gjendje të kuptonin se strukturat dhe proceset sociale gjenerojnë marrëdhënie të pushtetit, të dominimit, të shfrytëzimit dhe të rezistencës, të cilat, nga ana e tyre, favorizojnë disa ndërkohë, që disfavorizojnë disa të tjerë, dhe që vlerësimi kritik i tyre qëndron në bazë të emancipimit të shoqërisë. Me fjalë të tjera, realiteti është tepër kompleks; ai rezulton nga marrëdhënia e ndërsjellët e agjentëve të ndryshëm socialë dhe e strukturës së shoqërisë, që ndikojnë reciprokisht te njëri-tjetrit dhe në vetë mjedisin social. Për këtë arsye, kuptimi dhe interpretimi i fenomeneve sociale mbetet sa i rëndësishëm, aq edhe i vështirë pa përdorimin e metodologjisë së duhur.

Qasjet empiriciste të adoptuara nga shkencat sociale shqiptare rezultojnë problematike për shkallën e njohjes dhe të vetë objektivitetit që ofrojnë studimet në këto fusha. Rëndësia e të dhënave empirike në shkencat sociale nuk mund të mohohet, Lieberson (1989) do të insistonte në rëndësinë e një të menduari që mban

parasysh shkakësinë dhe që, në të njëjtën kohë, nuk refuzon arsyetimin sasior. Ky autor argumenton se të kuptuarit e shkaqeve të ngjarjeve dhe të dukurive shoqërore mund të arrihen duke u thelluar në studimin e tyre. Një studim rigorozisht shkencor kërkon të mbahet parasysh ajo që Alexander George dhe Andrew Bennett (2005) e quajnë “ndjekje e procesit” (*process-tracing*). Një metodë e tillë ka për qëllim zbulimin e lidhjes ndërmjet shkaqeve të mundshme dhe rezultateve të observimit. Ndjekja e procesit nënkupton shqyrtimin dhe interpretimin e fakteve historike, të dokumenteve arkivore, të transkripteve të intervistave dhe të burimeve të tjera që duket se kanë lidhje me ngjarjen në vëmendje, krahas rezultateve të observimeve, për të parë nëse shkakësia e observuar çon në formulimin e një hipoteze teorike, ose është thjesht një ngjarje e radhës, pa ndonjë rëndësi të veçantë (ibid, 6). Shumë studiues kanë argumentuar se është e mundur që të ofrohet evidencë në favor të—apo kundër—qoftë edhe të një pretendimi të vetëm shkakësor, duke bërë të mundur kështu gjenerimin e arsytimeve rigorozë për çështje të rëndësishme të transformimeve sociale në një periudhë të ndryshimit të sistemeve.

Trashëgimi nga e kaluara i një tradite shkencore (kryesisht i empiricizmit dhe i dogmatizmit) të mbarsur me probleme, e bën sot më të vështirë zhvillimin e mendimit racional kritik dhe të alternativave teorike, aq të domosdoshme për studimin e shoqërisë postkomuniste në Shqipëri. Realiteti i ri politik dhe social-ekonomik në vendin tonë, sidoqoftë, krijon mundësi të shumta për zhvillimin e shkencave sociale si edhe fusha të reja studimi për to.

Tranzicioni dhe studimet e tij

Tranzicioni shqiptar i ngjan një procesi sizifian që nuk i duket as fillimi as fundi. Ndërkohë që transformimet sociale janë tepër komplekse, lidhjet shkakësore të ndryshimeve që ndodhin dhe pasojat e tyre mbeten ende të errëta. Në vetvete, transformimet sociale nënkuptojnë një zhvillim social të ndërthurur me shumë faktorë të panjohur, pra edhe me shumë rrjedhoja të panjohura, përfshirë edhe mundësinë e kthimeve të përkohshme mbrapa. Këto transformime kanë të bëjnë me shpërbërjen e institucioneve, të mentaliteteve dhe të praktikave të vjetra politike, ekonomike dhe shoqërore dhe me krijimin e institucioneve, të mentaliteteve dhe të praktikave të reja; ato kërkojnë ndryshime në strukturat dhe politikat e partive politike dhe të shtetit, strategji të reja të grupeve të ndryshme sociale dhe të interesit dhe realizohen përmes proceseve të shumanshme dhe të ndërvarura sociale. Ndryshime të tilla bëjnë të domosdoshme zhvillimin e një paradigme të re në shkencat sociale me qëllim gjetjen e zgjidhjeve të përshtatshme për problemet e transformimit shoqëror dhe përbalimin e sfidave të vështira me të cilat përballet shoqëria shqiptare në rrugën e saj të zhvillimit e të modernizimit dhe të konsolidimit të rendit demokratik. Tranzicioni shqiptar ka nevojë për studime të mbështetura mirë në teoritë dhe metodologjitë shkencore më të përparuara. Ndërkohë që idetë e vjetra në disiplinat tona sociale janë zhvleftësuar, shumë ide të reja ende nuk kanë marrë një formë të qartë dhe nuk janë konsoliduar.

Duket se studimi i një periudhe jo shumë të largët në kohë, siç është ajo e socializmit shtetëror, ka mbetur kryesisht në kuadrin e kujtimeve, botimit të dorëshkrimeve të atyre që deri pak kohë më parë quheshin të deklasuar, apo evokimit të ngjarjeve të së kaluarës në faqet e të përditshmeve kombëtare dhe lokale, kryesisht të atyre që kanë të bëjnë me marrëdhëniet brenda ish-partisë në pushtet dhe me mënyrën e ushtrimit në praktikë të diktaturës së proletariatit dhe të luftës së klasave. Dobia e evokimit të së kaluarës në mënyrë thjesht fotografike, kataloguese, si dhe ajo e rivlerësimit dhe rishkrimit të së kaluarës, mbetet e dyshimtë nëse nuk shoqërohet me interpretimin e proceseve dhe të marrëdhënieve sociale që kanë të bëjnë me legjitimitetin e pushtetit, si edhe me shfaqjet dhe pasojat e tyre në shoqërinë komuniste, ose me mënyrën sesi ato përthihen në shoqërinë postkomuniste shqiptare. Reflektimi mbi të kaluarën, mbi historinë e institucioneve dhe të organizimit politik të shoqërisë komuniste, si edhe mbi mënyrën dhe shkallën e legjitimitetit të tyre do t'i shërbente kuptimit më të mirë të faktit sesi institucionet shoqërore krijohen dhe funksionojnë në ditët tona dhe sesi ato favorizojnë, kushtëzojnë apo pengojnë zhvillimet sociale në periudhën e transformimit demokratik të shoqërisë shqiptare.

Janë të pakta studimet që i referohen periudhës komuniste për identifikimin e pasojave të komunizmit në metodologjinë e shkencave humane dhe sociale shqiptare (Tarifa 1996; Doja 1998; Hoti 2003; Egro 2007). Ndërkohë, mungesa e një reflektimi serioz mbi studimet shoqërore të periudhës së komunizmit dhe mbi metodologjinë e përdorur prej studiuesve në atë periudhë, rezulton të ketë lënë pasojat të cilat, në forma të ndryshme, ndihen edhe në studimet bashkëkohore, në fusha të ndryshme të shkencave humane dhe sociale. Studimet të cilat evokojnë periudhën që lamë pas, në pjesën më të madhe të tyre synojnë rivlerësimin dhe rishkrimin e historisë, të studimeve të kulturës popullore, të ligjit zakonor apo të gjuhës shqipe, proces ky i cili duket se mbart një dozë të lartë të asociimit me politikën dhe ideologjinë e elitës në pushtet. Për shembull, debati mbi ditën e çlirimit të Shqipërisë nga pushtuesit nazistë ka vënë përballë historianët e vendit, të cilët në diskutimet dhe shkrimet e tyre duket se frymëzohen nga nevoja për t'u distancuar nga e kaluara komuniste, ose për t'u asociuar në grup.² Sigurisht që në një proces të tillë rëndësi ka marrë dhe rivlerësimi i shumë fakteve dhe ngjarjeve historike, të cilat sot paraqiten si versioni legjitim i të kaluarës, ndërkohë që të tjera kanë kaluar në një pozicion të marginalizuar. Kështu mund të kujtojmë rivlerësimin e luftës të quajtur nacionalçlirimtare e cila nuk është më vetëm çlirimtare, por është bërë dhe një luftë civile midis forcave komuniste e nacionaliste për pushtet. Kështu, post-komunizmi në shkencat sociale, ashtu si edhe në rastin e vendeve të tjera lindore (p.sh. Kanef 2004; Appadurai 1981), është konceptuar si ndeshje e interpretimeve konfliktuale mbi të kaluarën komuniste ku historia, kultura, gjuha, e drejta zakonore shihen si entitete

² Një sërë debatesh janë pasqyruar në shtypin ditor në lidhje me ditën e çlirimit të vendit (Frashëri, 2009); Baruti 2009), paraprirë nga botime pro dhe kundër të historianëve të ndryshëm Gjeçovi (2004), Biçoku (2001). Çështja është bërë objekt debati edhe në Konferencën Shkencore "Shqipëria në Luftën e Dytë Botërore", organizuar nga Akademia e Shkencave me rastin e 65-vjetorit të çlirimit të vendit. Ndërsa në Librin e *Historisë së Shqipërisë*, Klasa 12 (Meta, Dezhgiu dhe Lleshi, 2010: 282) shkruhet se dita e çlirimit të Shqipërisë nga pushtuesit nazi-fashistë është 28 nëntori, por për arsye politike të asaj kohe u vendos data 29 nëntor.

të negociueshme, pjesë e rivalizimit, kundërshtimit dhe debatit politik midis grupeve të ndryshme politike dhe aspekt i rëndësishëm për justifikimin e reformave gjatë këtyre njëzet viteve të transformimit të regjimit. Vërtetësia e studimeve, si dhe në të kaluarën, bëhet në funksion të preferencave politike të elitës së radhës në pushtet duke ruajtur kështu dogmatizmin në përmbajtje.

Një problem themelor i studimeve sociale të periudhës post-komuniste është metodologjia që ato përdorin. Kjo metodologji ndikohet në një masë të madhe nga tradita shkencore komuniste, që do të thotë se trashëgon empiricizmin dhe deskriptivizmin me karakter dogmatik dhe instrumentalist. Kështu, nëse i referohemi një sërë studimesh të kryera në Shqipëri pas rrëzimit të komunizmit ato mbështeten kryesisht në vëzhgime të drejtpërdrejta dhe anketime të ndryshme ku mbizotëron fetishizmi i faktit empirik dhe mungesa e analizës kritike. Qasja empirike, në mënyrë të thjeshtuar, përqendrohet në vërtetime të sjelljes së aktorëve të ndryshëm në shoqëri, matjes dhe numërimit të variabëlve në kuadrin e popullsisë, përdorimin e metodave sasore statistikore në zbulimin e korrelacioneve dhe asocimeve ndërmjet variabëlve socialë. Në fund të fundit një qasje e tillë synon të zbulojë shkakësinë në shoqërinë njerëzore duke përllogaritur koeficientet e regresionit për një grup të variabëlve të pavarur të cilët shikohen si shpjegues të sjelljes së variabëlve të varur, apo korrelacionin ndërmjet disa variabëlve, apo evidentimin e rregullshmërisë së asocimit midis një grup të variabëlve. Një qasje të tillë Andrew Abbot do ta quante “paradigma e variabëlve”, sipas së cilës puna kryesore qëndron tek zbulimi i variabëlve sociale dhe përcaktimi i marrëdhënieve ndërmjet tyre (Abbott 1999: 222). Të tilla janë në pjesën më të madhe studimet e kryera nga “think tanket” shqiptare për probleme që kanë të bëjnë me çështje nga më të ndryshme, si për shembull integrimi i Shqipërisë në strukturat Euro-Atlantike, decentralizimi, liritë dhe të drejtat njerëzore e të minoriteteve, fenomene si gjakmarrja apo çështjet e pronësisë. Në studimet që trajtojnë çështjen e integritimit Euro-Atlantik, rezultojnë se në masën 94-96 për qind shqiptarët janë pro integritimit në këto struktura, sigurisht lëvizja e lirë apo niveli i lartë i korrupsionit shtetëror janë disa nga arsyet e preferuar në shpjegim të situatës (AIIS, 2008, 2009, 2010), ndërkohë pothuajse në asnjë studim nuk ndalet në arsyet e mungesës së mendimit ndryshe apo në kundërshtim të shqiptarëve dhe organizimeve të tyre politike, ekonomike apo dhe civile. Në themel një paradigme empiriciste sjell kufizime epistemologjike dhe ontologjike dhe është e destinuar të mbetet pa një metodologji të mirëfilltë kërkimore që do ta pajiste kërkimin me instrumentet e nevojshme për zbulimin e shkakësisë.

Një karakteristikë tjetër e studimeve shqiptare të periudhës post-socialiste është rendja mbas ngjarjeve sensoriale, që po t’i nënshtroheshin ndjekjes së procesit (process tracing) do të rezultojnë të zakonshme dhe pa ndonjë rëndësi të veçantë. Mjafton, të kujtojmë debatet e shumta për tri çështje tashmë të mirënjohura edhe nga publiku mbarë shqiptar: historia e Skënderbeut e Oliver Schmitit (Puto, 2009; Lleshi, 2009; Ndreca, 2008)³, identiteti European apo oriental i shqiptarëve

³ Në Librin e tij Ndreca (2008) ndërmerr një pozicion kritik duke vlerësuar referencat e burimeve dokumentare të Schmitit dhe akuracinë e tyre.

ndërtuar mbi debatin Qosja-Kadare (Tirana Observer, 2006)⁴ apo standardi i gjuhës shqipe dhe vendi i dialekteve. Debatet kanë pasur të përbashkët ndjeshmërinë dhe përkushtimin për mbrojtjen e vlerave dhe të simbolikës kombëtare, duke mbetur në thelb emocionale, ku reflektohet njëanshmëri, sektarizëm, e madje ideologjizim i çështjeve të diskutuara, ndërkohë që pak ose aspak është diskutuar mbi natyrën dhe rëndësinë e referencave të përdorura, mbi metodologjinë e vlerësimit dhe të kontekstualizimit të këtyre referencave, rëndësinë e pluralitetit të metodave dhe teorive në studimin e proceseve sociale apo historike.

Për rrjedhojë, njëlloj si artikujt në gazetat e përditshme dhe punimet shkencore janë të dobëta, të karakterit politiko-publicistik, dhe për më tepër të paafta për të parashtruar një dialog konstruktiv e kritik në nivel ndërkombëtar. Në shumë studime, kryesisht atyre historike, gjuhësore, por jo vetëm, duket se ideologjia marksiste është zëvendësuar nga ajo kombëtare apo nacionaliste. Çështjet e trajtuara politizohen, dhe studimet nuk janë në gjendje të ofrojnë një kontribut të mirëfilltë shkencor, por në shumë raste krijojnë dasi dhe armiqësi të panevojshme që nuk përbëjnë ndonjë kontribut shkencor. Nëse do t'i referohesha Izber Hotit, "si dhe më parë nuk trajtohet e kaluara për arsye shkencore dhe fisnike, por për para dhe motive të tjera, që nuk ndikonin fare në përparimin tonë kombëtar, por as në përparimin tonë shoqëror në përgjithësi" (2003: 272). Studimet divulgative duket se janë trashëguar edhe në ditët tona. Shkenca bëhet në median e shkruar dhe vizive ku debatuesit dinë gjithçka për çdo gjë dhe debatet "shkencore" mbeten të politizuara dhe të ideologjizura pa qenë të afta të identifikojnë problemet që shqetësojnë shoqërinë shqiptare në periudhën post-komuniste, le më pastaj t'i analizojnë ato në mënyrë shkencore e të ofrojnë zgjidhje për to (Hoti 2003; Egro 2007). Jo në pak raste studimet e periudhës post-komuniste në Shqipëri trashëgojnë empiricizmin sociologjik apo deskriptivizmin historik dhe një logjikë konformiste qoftë politike qoftë ideologjike për marrëdhëniet institucionale, ekonomike, politike, sociale apo kulturore deri edhe gjuhësore dhe produktin e tyre social. Një qasje e tillë shoqërohet me pasoja jo vetëm etike, por edhe politike, të shprehura rëndom në qëndrime autoritative, unilaterale apo stigmatizuese, në interes të dikujt apo të një ideologjie të caktuar, që në thelb i shërbejnë konsolidimit të një pushteti të cilësuar. Adoptimi i qasjes reflexive e cila tërheq vëmendje me mënyrën sesi duhet kuptuar formësimi i interesave politike, përdorimi i kontekstit historik dhe i vlerave mbizotëruese, të projektuara nga elitat në formate dijësore të formalizuara, dhe që nënvleftësojnë alternativa të tjera, që nuk i interesojnë politikës në pushtet, apo që kërkon sanksionim prej pushtetit, janë të papërfillshme në studimet bashkëkohore shqiptare ndonëse njëzet vjet kanë kaluar nga shembja e izolimit shkencor.

Adoptimi i një analize sistematike kritike mund të na surprizojë. Si shembull, ndër të paktët, përballja nëpërmjet një analize sistematike kritike me të dhëna demografike, burime historike dhe etnografike në lidhje me moshën mesatare të martesës dhe normat e përgjithshme të fertilitetit në Shqipëri, dimensionin ideologjik i mitit se shqiptarët bëjnë shumë fëmijë brenda familjes së ashtuquajtur patriarkale, që përcillet dhe projektohet zakonisht në shkrimet akademike, shtyp

⁴ Shih gjithashtu: <http://www.forumishqiptar.com/showthread.php?t=64263 &page=14>

dhe mendimet stereotipa, bëhen të pavlefshme pasi rezulton se ajo që është paraqitur si fakt empirik nuk është asgjë tjetër, por një aktivizëm i fortë kulturor (Doja 2010). Kështu, adoptimi i një qasje kritike do t'u mundësonte shkencave sociale sot jo vetëm shpjegimin, por edhe parashikimin e produktit social të tranzicionit ndërkohë që do t'i kishte shërbyer edhe politikbërjes për të evituar debatet stigmatizuese dhe përjashtuese.

Tranzicioni si fenomen është kompleks dhe i ndërthurur me shumë procese të tjera sociale dhe si i tillë nuk mund të shpjegohet vetëm mbështetur në një vëzhgim të thjeshtë të realitetit. Fenomenologjia e tranzicionit sikundër edhe ajo sociale në përgjithësi nuk janë krejt të rastësishme sikundër dhe nuk qeverisen nga ligjësi objektive në nivelin që kjo është e vërtetë për fenomenet e natyrës (Little 1993). Për të kuptuar sistemet, strukturat dhe proceset në brendësi të realitetit social që formësojnë tranzicionin dhe në të njëjtën kohë kushtëzojnë individin dhe sjelljen e tij, nuk mjafton konsensusi apo gjykimi i përbashkët për çka është “politikisht korrekt”, apo përdorimi i metodave pozitiviste karakteristike për shkencat e natyrës mbështetur thjesht në observime empirike dhe anketime gjerësisht të përdoruar në studimin e fenomenologjisë së tranzicionit. Me interes është identifikimi i mekanizmave socialë shkakësore që më pas do të na shërbenin për të shpjeguar proceset dhe fenomenet sociale të cilat mund të identifikohen nëpërmjet studimeve krahasimore apo dhe përdorimit të teorive të ndryshme sociale.

Përfundime

Shkencat shqiptare nuk kanë kohë për të humbur madje janë tepër të vonuara. Sot shkencat sociale po kalojnë një transformim historik i cili qëndron në njohjen e rëndësisë së historikut të proceseve dhe institucioneve sociale në kuptimin e funksionimit të tyre në të tashmen. Në një nivel më abstrakt, ne mund të përcaktojmë një seri pohimesh ontologjike që kanë lindur si rezultat i këtyre debateve: në lidhje me qenësinë e ligjeve universale midis fenomeneve sociale; për qenësinë e rrugëve të ndryshme dhe alternativave strukturale që qëndrojnë në bazë të transformimeve të rëndësishme historike; ndërgjegjësimi për ekzistencën e heterogjenitetit të thellë të proceseve dhe të influencave në kohë dhe hapësirë; vëmendje në ndikimin e thellë të të papriturave në ndryshimet historike; vëmendje tek fleksibiliteti i organizatave dhe institucioneve sociale; dhe përpjekjeve për të kapërcyer ndarjen midis proceseve sociale në nivelin mikro dhe makro.

Të gjitha këto çështje janë në themel të transformimit rrënjësor të qasjeve empiriciste. Skepticizmi tashmë i pranuar gjerësisht nga komuniteti akademik rreth mungesës së rregullshmërive sociale përbën një sfidë të rëndësishme ndaj qasjeve empiriciste që hasen rëndom në shkencat sociale shqiptare. Theksi që vihet në mekanizmat shkakësorë vë në dukje rëndësinë e qasjeve analitike, reflektive apo kritike në disfavor të atyre empiriciste të mbështetura në observime apo anketime simpliste.

Bibliografia

- AIIS 2008, 2009, 2010. *Shqipëria dhe Bashkimi Europian. Perceptime dhe realitete*, Tiranë.
- Abbot, Andrew. 1999. *Department & Discipline: Chicago Sociology at One Hundred*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Appadurai, Arjun. 1981. "The Past as a Scarce Resource", *Man* 16, 2: 201-219.
- Baruti, Vasfi 2009. « 28 Nëntori, faktet dhe dokumentet e çlirimit », *Gazeta Metropol*, 1 dhjetor.
- Biçoku, Kasem. 2001. *28 Nëntor 1944 dita e çlirimit të Shqipërisë*, Tiranë, Rilindja Demokratike.
- Cox, Robert. 1981. "Social Forces, States and the World Order: Beyond International Relations Theory", *Millennium: Journal of International Studies* 10, 2: 126-155.
- Cox, Robert. 1987. *Production, Power and World Order: Social Forces in the Making of History*. New York: Columbia University Press.
- Doja, Albert. 1998. "Évolution et folklorisation des traditions culturelles", *East European Quarterly* 32, 1: 95-126.
- Doja, Albert. 2010. "Fertility Trends, Marriage Patterns and Savant Typologies in Albanian Context", *Journal of Family History* 35, 4: 346-367.
- Egro, Dritan. 2007. *Historia dhe ideologjia. Një qasje kritike studimeve osmane në historiografinë moderne shqiptare*. Tiranë: Maluka.
- Foucault, Michel. 1970. *The Order of Things. An Archaeology of the Human Sciences*. London: Tavistock Publications.
- Foucault, Michel. 1986. "The Use of Pleasure" in *The History of Sexuality*, Volume 2. London: Viking.
- Frashëri, Kristo. 2009. "Ju rrëfej 29 nëntorin 1944", *Gazeta Shqip*, 28-29 nëntor
- Geertz, Clifford. [1964] 1973. "Ideology as a Cultural System", ff. 47-76 në David Apter (ed.), *Ideology and Discontent*. New York: Free Press.
- Geuss, Raymond. 1981. *The Idea of a Critical Theory: Habermas and the Frankfurt School*. Cambridge University Press.
- George, Alexander L., & Andrew Bennett. 2005. *Case Studies and Theory Development in the Social Sciences, BCSLA Studies in International Security*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Gjeçovi, Xhelal. 2004. *Pushtimi Gjerman në Shqipëri, 8 shtator 1943-29 nëntor 1944*, Tiranë: Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Instituti i Historisë.
- Kaloçi, Dashnor. 2003. "Ja studimet e Enverit dhe Mithat Frashërit për Haxhi Qamilin", *Gazeta Shqiptare* 22 Prill.
- Kaneff, Deema. 2004. *Who Owns the Past? : The Politics of Time in a 'Model' Bulgarian Village*. New York: Berghahn Books.
- "Kaskada e opinioneve." 2006. *Tirana Observer*, 26 prill.
- Kuper, Adam. 1996. *Anthropology and Anthropologists: The Modern British School*. Third revised and enlarged edition. London: Routledge.
- Habermas, Jürgen. 1984. *The Theory of Communicative Action. Translated by Thomas McCarthy*. Cambridge: Polity Press.
- Habermas, Jürgen. 1987. *Knowledge and Human Interest*. Cambridge: Polity Press.

- Held, David. 1980. *Introduction to Critical Theory: From Horkheimer to Habermas*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Hoti, Izber. 2003. *Në udhëkryqet e historisë dhe të historiografisë shqiptare*. Prishtinë: Instituti i Historisë.
- Lleshi, Preng C. 2009. "S'është mitik, por historik", gazeta *Shekulli*, 15 mars.
- Liebersohn, Stanley. 1987. *Making It Count: The Improvement of Social Research and Theory*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Little, Daniel. 1998. *Microfoundations, Method and Causation: On the Philosophy of the Social Sciences*. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.
- Meta, Beqir, Dezhgiu, Muharrem dhe Lleshi, Xhevahir. 2010. *Historisë së Shqipërisë, Klasa 12*, Tirane.
- Ndreca, Adrian. 2008. *Kur "Skënderbeu" nuk asht Historia e Skënderbeut*. Tiranë: Onufri.
- Puto, Artan. 2009. "Nga Skënderbeu mitik në atë historik", gazeta *Shekulli*, 18 janar.
- Smith, Steve. 1996. "Positivism and Beyond", në Steve Smith, Keen Both & Marysia Zalewski (eds.), *International Theory: Positivism and Beyond*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tarifa, Fatos. 1996. "Neither 'bourgeois' nor 'communist' science: Sociology in Communist and Post-Communist Albania", *Communist and Post-Communist Studies* 29, 1: 103-113.
- Tirana Observer. 2006. "Kaskada e opinionëve", 26 prill.
- Wallerstein, Emmanuel. 1974. *The Modern World-System, Vol. I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. New York: Academic Press.
- Wallerstein, Emmanuel. 1980. *The Modern World-System, vol. II: Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600-1750*. New York: Academic Press.
- Wallerstein, Emmanuel. 1989. *The Modern World-System, vol. III: The Second Great Expansion of the Capitalist World-Economy, 1730-1840's*. San Diego: Academic Press.